

УДК 378: 316.46

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-52>

Анна ЖУКОВА,

orcid.org/0000-0002-7292-1605

*викладачка кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) annetta000@gmail.com*

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена проблемі педагогічних аспектів формування лідерських компетентностей у здобувачів вищої освіти. У статті розглянуто нове розуміння сутності та змісту феноменів «лідерство» і «лідерські якості» та проаналізовано теоретичні засади формування лідерських якостей. У роботі також здійснено аналіз особливостей трактування зазначених понять та їх основних умов. Опіраючись на сучасні психолого-педагогічні та соціальні наукові праці з проблем лідерства, у статті здійснено аналіз провідних концептуальних положень теорії формування, розвитку та виховання лідерських якостей. Окрім того, були виокремлено психолого-педагогічні умови, як одні із найважливіших у процесі формування лідерських компетентностей. Також було здійснено умовну класифікацію лідерських якостей та обґрунтовано важливість їх формування в юнацькому віці, а саме під час навчання у закладі вищої освіти. З огляду на те, що даний віковий період характеризується низкою вікових та індивідуальних особливостей, що є найбільш сприятливим для формування лідерської поведінки та лідерських компетентностей. Виявлено, що розвиток лідерських компетентностей передбачає використання різних методів, залучення здобувачів освіти до різноманітних видів діяльності, застосовуючи різноманітні інноваційні засоби. Досліджено, що одна з головних ролей у процесі формування лідерської компетентності відводиться академічному куратору, перед яким стоїть низка важливих завдань, його робота має бути спрямована у відповідних напрямках, які описані у роботі. Результати цього наукового дослідження, а також сформульовані на їхній основі висновки, становлять практичну цінність для науковців, викладачів, а також інших педагогічних працівників, які займаються дослідженням проблем лідерства та формування лідерських компетентностей у здобувачів освіти.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерська компетентність, лідерські якості, педагогічні умови, лідерська позиція.

Anna ZHUKOVA,

orcid.org/0000-0002-7292-1605

*Lecturer at the Department of Foreign Languages and Military Translation
Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy
(Lviv, Ukraine) annetta000@gmail.com*

PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF LEADERSHIP COMPETENCIES IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article is devoted to the problem of pedagogical aspects of leadership competencies formation in higher education students. The article discusses a new understanding of the essence and content of the phenomena of “leadership” and “leadership qualities” and analyzes the theoretical foundations of leadership qualities formation. The paper also analyzes the peculiarities of the interpretation of these concepts and their basic conditions. Based on modern psychological, pedagogical and social scientific works on leadership issues, the article analyzes the leading conceptual provisions of the theory of formation, development and education of leadership qualities. In addition, the psychological and pedagogical conditions were singled out as one of the most important in the process of forming leadership competencies. A conditional classification of leadership qualities was also carried out and the importance of their formation in adolescence, namely during studying at a higher education institution, was substantiated. Given that this age period is characterized by a number of age and individual characteristics, which is most favorable for the formation of leadership behavior and leadership competencies. It has been found that the development of leadership competencies involves the use of various methods, involving students in various activities, using various innovative means. It has been studied that one of the main roles in the process of forming leadership competence is assigned to the academic curator, who faces a number of important tasks, his work should be directed in the relevant directions described in the paper. The results of this research, as well as the conclusions drawn on their basis, are of practical value for scientists, teachers, and other educators involved in the study of leadership and the development of leadership competencies in students.

Key words: leader, leadership, leadership competence, leadership qualities, pedagogical conditions, leadership position.

Постановка проблеми. XXI століття є часом нових принципів діяльності, цінностей та підходів. Тому, щоб бути успішним в нових умовах, здобувачі вищої освіти мають приймати лідерський тип поведінки. Здобувачі освіти мають поряд з професійними компетентностями володіти також лідерськими якостями. Тому весь освітній процес має спрямовуватися на розвиток та формування лідерських компетентностей здобувачів освіти та на розкриття їх потенціалу. На сучасному етапі розвитку освіти одним із головних завдань є формування лідерських компетентностей у здобувачів вищої освіти, враховуючи при цьому їх здібності, компетентності, ділові та особистісні якості.

Аналіз досліджень. Проблема лідерства та формування лідерської компетентності не нова, про це свідчать наукові джерела та дослідження. Так, обґрунтування необхідності формування лідерських якостей майбутніх фахівців знайшло своє відображення в працях В. Куширіна, О. Маковського, О. Скрипнікова, Н. Семенченка. Деякі аспекти цієї проблеми представлено також в науково-практичних дослідженнях Т. Люріна, О. Дубасенюк, С. Калашнікова, Н. Сердюк тощо. У працях О. Чернишова, В. Власова, В. Ягодникової, Н. Семенченка та інших представлений аналіз психолого-педагогічних програм для розвитку лідерських якостей особистостей.

Мета статті полягає у висвітленні педагогічних аспектів формування лідерських компетентностей у здобувачів вищої освіти. Мету дослідження конкретизовано в таких завданнях:

- проаналізувати зміст поняття «лідерська компетентність»;
- з'ясувати змістові та сутнісні характеристики сформованості лідерської компетентності здобувачів вищої освіти;
- дослідити сутність та зміст педагогічних аспектів у контексті формування лідерських якостей здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні наша країна опинилася в реаліях, які своєю чергою актуалізують одну з провідних проблем педагогічної науки й практики – а саме формування лідерської компетентності у здобувачів вищої освіти. В сучасному суспільстві постійно зростає конкуренція на ринку праці, всі потребують активних та ініціативних працівників, тобто лідерів, які здатні критично мислити та вміють нестандартно розв'язувати нагальні проблеми. Такі люди мають ефективно працювати в команді, беруть на себе відповідальність, приймають рішення та здатні вести за собою команду. Саме формування такої особистості і є метою сучасної системи вищої освіти.

Сьогодні існує чимало трактувань зарубіжних та вітчизняних дослідників понять «лідер» та «лідерство». Зважаючи на те, що кожен з дослідників трактував поняття по-своєму, розглянемо найбільш поширений варіант визначення:

Лідер – це особистість, яка відіграє центральну роль в організації спільної діяльності групи та має вплив на регулювання відносин між членами цієї групи, їх поведінку, взаємовідносини тощо (Слюсаренко, 2016).

У довідниковій літературі лідерство визначають як становище, обов'язки та діяльність лідера, а також як процес впливу людини на інших, що проявляється в сприйманні, навіюванні, наслідуванні, розумінні один одного (Слюсаренко, 2016).

До основних умов лідерства відноситься:

- вміння володіти владою, незалежно від того яких масштабів та рівнів ця влада;
- лідер має обов'язково нести розвиток учасникам своєї групи;
- усвідомленні своїх рис, якостей та вмінні їх застосування в конкретних життєвих ситуаціях (Шліхтенко, 2022).

Під лідерськими якостями розуміють сукупність властивостей, характеристик та рис людини, які зумовлюють її лідерську поведінку та позицію.

Беручи до уваги дослідження, що стосується проблем формування та розвитку лідерських якостей, для ефективного розвитку їх у здобувачів вищої освіти можна виділити такі психолого-педагогічні умови (Куриця, 2014):

- урахування індивідуально-психологічних особливостей, а також розвиток мотивації лідерства здобувачів вищої освіти;
- робота над розвитком відповідальності, як однієї з основ лідерства;
- створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища в реальній та тренінговій навчальній взаємодії здобувачів вищої освіти, що своєю чергою характеризується такими релевантними показниками як проблемність, зміст діяльності, рефлексія тощо;
- гарантування розвитку лідерських якостей завдяки організації колективу, його самоврядування, а також через залучення різних інтерактивних форм, серед яких рольові ігри, різноманітні тренінги та інше.

Період навчання у вищому навчальному закладі припадає на юнацький вік, і характеризується сенситивністю для формування лідерських якостей. Це пов'язано перш за все з рядом психологічних особливостей. У цей час в особистості починається процес життєвого та професійного самовизначення. Особливо в цей період загострюється

почуття відповідальності, обов'язку, а вольові якості досягають певного рівня свого розвитку.

Необхідно зазначити, що лідерські якості поділяють умовно на групи (Кайдалова, 2016):

1. Загальні управлінські, до яких відносять професійну компетентність, комунікативність, практичне мислення, організаційні здібності, стресостійкість та інше.

2. Власне лідерські, тобто моральність, ініціативність, харизматичність, творчі здібності тощо.

3. Специфічні навички – ті, які стосуються певної галузі.

Лідерські якості здобувачів вищої освіти вважаються динамічним професійно-особистісним утворенням, що формується під час професійної підготовки у вищих навчальних закладах. Це утворення включає в себе три основні компетентності. Перша це індивідуально лідерська компетентність, що проявляється у здатності особистості реалізовувати природні задатки та у вмінні себе презентувати, мобілізуючи при цьому свій індивідуальний потенціал. Наступна компетентність це управлінсько-лідерська, що полягає у впливі на інших, вмінні ставити цілі та визначати їх шляхи та методи досягнення. Комунікативно-прогностична компетентність характеризується умінням будувати продуктивні ділові та емоційні взаємини, реалізуючи також як власний потенціал, так і потенціал інших.

Дослідники підкреслюють, що формування лідерських якостей ефективно лише за умов, якщо (Богданенко, 2021):

– вищий навчальний заклад упроваджує в процес навчання сукупність підходів та моделей формування у здобувачів освіти лідерських якостей;

– проводиться навчання кураторів академічних груп та представників активу, яке передбачає модульну структуру програми навчання;

– забезпечується оптимальне співвідношення педагогічного керівництва та самоврядності в життєдіяльності колективу здобувачів вищої освіти;

– студентський актив є організатором соціальної діяльності членів колективу в освітньому просторі вищої школи.

Виховуючи у здобувачів вищої освіти лідерські якості необхідно спиратися на загальні принципи гуманістичного виховання, наприклад системність, безперервний загальний розвиток, культуровідповідність, природовідповідність, індивідуально-особистісне виховання, творчий підхід, безперервність та наступність тощо.

Лідерство має соціально детерміновану природу, тобто лідерами стають, а не народжуються.

Однак ефективне становлення та розвиток лідера можливе лише за умови створення системи формування лідерських якостей здобувачів вищої освіти. При цьому враховуються індивідуальні та вікові особливості здобувачів освіти, а ставлення до них має бути як до активного учасника навчально-виховного процесу та найвищої цінності. Формування лідерських якостей особистості потребує дотримання основоположних принципів та різних методологічних підходів, що вибудовують стратегію дослідницької діяльності.

У науковій літературі методологічним підґрунтям вивчення проблеми формування лідерських якостей є особистісно орієнтований, суб'єктивно-діяльнісний, суб'єкт-суб'єктний, системний та культурологічний підходи.

Лідерські якості розкриваються, виховуються та самовиховуються у здобувачів вищої освіти в процесі діяльності, тобто під час навчальної діяльності, спортивної, трудової, художньої тощо. Під час діяльності особистість переходить у позицію суб'єкта виховання. Здобувач освіти, який є лідером, виступає суб'єктом групових відносин. Від наставника, який опікує та спрямовує процес розкриття його лідерських якостей вимагається супровід, а від здобувача освіти своєю чергою прояв творчості в діяльності. Важливою є також рефлексії щодо цієї діяльності (Волківська, 2016).

Важливим для педагогів є визначення здобувачів освіти з лідерськими якостями з першого курсу навчання. Виявляти здобувачів освіти з лідерськими задатками мають куратори академічної групи. Перед кураторами стоїть завдання сформувати актив студентської групи таким чином, щоб сприяти самовисуненню лідерів. Для цього активну участь в житті студентської групи має приймати й сам викладач-куратор.

Для виявлення лідерів існують різні методи. Одним із таких методів вважають творчі студентські заходи, які полягають у включенні в спільну діяльність. Це можуть бути конкурси, олімпіади з різних дисциплін, змагання, студентська самодіяльність. Не менш ефективним у визначенні лідерів також вважається психологічне тестування. Але для створення таких тестів доцільно залучати соціологів та психологів. Такого роду тести повинні бути цілісними, орієнтованими на розкриття мотивації та спрямованості здобувачів освіти, вони мають визначити нахили, інтереси вихованці, а також виявити комунікативні та організаторські здібності.

Розвивати лідерські якості здобувачів освіти доцільно безпосередньо у навчальній діяльності, при цьому застосовувати нестандартні, інно-

ваційні та творчі засоби. Але такі засоби мають використовуватися на основах довіри, поваги та взаємовідносин в колективі, як між здобувачами освіти, так і викладачем. Доцільним є використання різних форм організації навчального процесу – групового, парного, командного.

Важливу роль у процесі формуванні та розвитку лідерських якостей відіграє і сам педагог-викладач. Саме викладач обирає форму організації, підбирає відповідні інноваційні методи, які будуть ефективними та доцільними під час вивчення відповідної навчальної програми. Важливим в роботі педагога є також вміння залучити здобувачів освіти до колективної роботи, зацікавити вихованців, що зі сторони викладача також є проявом лідерства.

Вчені та дослідники даної проблеми виділяють досить великий перелік рис здобувачів вищої освіти, які обумовлюють їх ефективне лідерство. Звертаючи увагу на ключові риси або на групі рис, своєю чергою пропонують підходи структурування та класифікації цих якостей. Не існує єдиного переліку якостей, якими повинен володіти лідер. Таким чином не можливо й визначити універсальний набір цих якостей. Ці риси і якості залежать від групи та колективу, в яких складаються відносини. Тому формування лідерських якостей у здобувачів освіти не може зводитися до окремих якостей, тобто тих, які характеризують лідера.

Аналізуючи сутність поняття «педагогічні умови», під ними визначають сукупність специфічних взаємопов'язаних чинників, це мета, зміст, напрями та форми діяльності, обставини, ситуації тощо. Тобто все, що потрібно для здійснення системного педагогічного впливу, метою якого є формування соціально важливих лідерських якостей. Основними умовами виховання лідерської позиції у здобувачів вищої освіти є насамперед формування лідерства на засадах особистісно-орієнтованого виховання, урахування також специфіку мотивацію лідерства (Богданенко, 2021).

Не менш важливим є забезпечення можливостей, які дозволяють проявляти лідерську поведінку під час навчально-виховного процесу. Також необхідним є стимулювання рефлексивного ставлення до процесу розвитку лідерських якостей і вмінь, удосконалення педагогічної компетентності викладачів і кураторів студентських груп стосовно питань формування лідерських якостей.

Характеристики рівня сформованості лідерських якостей можна виявити лише на основі певних критеріїв. Сьогодні існує багато підходів до визначення критеріїв сформованості, розвитку

та вихованості лідерських якостей. Таким чином виділяють наступні критеріїв:

- мотиваційний показник;
- когнітивний показник;
- операційний показник;
- контроль-коригувальний (показник: стійкість лідерської позиції) (Краснощок, 2021).

Однак інші дослідники виділяють ще багато інших критеріїв та їх показників, тому цей список можна значно розширити.

Куратор студентської групи має працювати у певному напрямку, для того, щоб ефективно сформувати лідерські якості у здобувачів освіти. До цих напрямків належать (Краснощок, 2021):

- розширення знань здобувачів освіти про лідерство, їх обізнаності стосовно лідерства, його ролі, якостей та можливостей, які відкриває перед ними лідерство;
- стимулювання здобувачів вищої освіти до розвитку лідерських якостей;
- об'єднання та згуртування групи для формування лідерських якостей;
- залучення здобувачів освіти до діяльності, стимулювання їх участі у громадській діяльності;
- забезпечення умов для збагачення здобувачами освіти досвіду лідерської поведінки;
- навчання здобувачів освіти володіти способами ефективної організаторської роботи та комунікативної взаємодії в групі.

Окрім того, сьогодні існує багато спеціально розроблених тренінгових програм для розвитку лідерських якостей у здобувачів освіти.

Висновки. В умовах сучасного світу особливого значення набула проблема формування лідерської компетентності у майбутніх фахівців. Провідне місце в розвитку лідерських якостей займає вищий навчальний заклад. Розвиток лідерських якостей здобувачів вищої освіти виступає частиною цілісного педагогічного процесу. Своєю чергою цей процес ґрунтується на певних умовах, що забезпечує його ефективність. Особливу роль у формуванні лідерських якостей здобувачів освіти відіграє куратор, в обов'язки якого входить організація групи таким чином, щоб сприяти самовисуненню лідерів. Для формування та розвитку лідерських якостей необхідно залучати здобувачів освіти до різних видів діяльності, створюючи умови для самовираження та саморозвитку. Однак при цьому викладачі та академічний куратор має бути добре обізнаним у питанні змісту та критеріїв лідерських якостей. Окреслена проблема потребує подальшого дослідження та пошуку педагогічних умов, реалізація яких сприятиме підвищенню мотивації здобувачів освіти щодо саморозвитку лідерських якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданенко О. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів закладів вищої освіти: кваліфікаційна робота магістра спеціальності. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/5585/Bohdanenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 06.01.2024).
2. Волківська Д. А. Розвиток лідерського потенціалу студентського активу в університетському середовищі: дис. канд. пед. наук). Київ, 2016. 455 с.
3. Волосяк Т. В. Роль лідерської компетентності у формуванні професійного іміджу студентів в умовах ВНЗ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки*. 2015. №27. С. 126-131.
4. Кайдалова, Л. Г., Щокіна Н.Б., Альохіна Н.В. Формування лідерських якостей студентів на основі інноваційних методів навчання. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2016. № 7. С. 34-37.
5. Краснощок І. П. Формування лідерських якостей студентів як завдання виховної діяльності куратора студентської групи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. №194. С. 144-150.
6. Куриця А.І., Куриця Д.І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. №26. С. 353-363.
7. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононець Н.В. Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи магістрів освітньої програми «Педагогіка вищої школи» галузі знань 01 освіта/педагогіка спеціальності 011 освітні, педагогічні науки. Полтава: ПУЕТ, 2020. 232 с.
8. Поліщук О, Поліщук О. Аксиологічні особливості формування лідерських якостей у процесі здобуття вищої освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2021. №1(11). С. 201-210.
9. Слюсаренко О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. №2. С. 244-246.
10. Шліхтенко Ю.В. Педагогічні аспекти формування лідерської компетентності майбутніх вчителів іноземних мов. *«Молодий вчений»*. 2022. №4.1 (104.1). С. 72-75.

REFERENCES

1. Bohdanenko O. O. (2021). Pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in students of higher education institutions. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/5585/Bohdanenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennia: 06.01.2024) [in Ukrainian].
2. Volkivska D. A. (2016). Rozvytok liderskoho potentsialu studentskoho aktyvu v universytetskomu seredovyschi [Development of the leadership potential of student activists in the university environment]: dys. kand. ped. nauk – PhD thesis. Kyiv. 455 p. [in Ukrainian].
3. Volosiuk T. V. (2015). Rol liderskoi kompetentnosti u formuvanni profesiinoho imidzhu studentiv v umovakh VNZ [The role of leadership competence in the formation of the professional image of students in the university environment]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Ser.: Pedahohichni nauky – Bulletin of Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. Ser: Pedagogical sciences*, 27, 126-131 [in Ukrainian].
4. Kaidalova L. H., Shchokina N.B., Alokhina N.V. (2016). Formuvannia liderskykh yakosteï studentiv na osnovi innovatsiinykh metodiv navchannia [Formation of students' leadership qualities on the basis of innovative teaching methods]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 7, 34-37 [in Ukrainian].
5. Krasnoshchok I. P. (2021). Formuvannia liderskykh yakosteï studentiv yak zavdannia vykhovnoi diïalnosti kuratora studentskoi hrupy [Formation of leadership qualities of students as a task of educational activity of the curator of the student group]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific notes. Series: Pedagogical Sciences*, 194, 144-150 [in Ukrainian].
6. Kurytsia A.I., Kurytsia D.I. (2014). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku liderskykh yakosteï studentiv [Psychological and pedagogical conditions for the development of students' leadership qualities]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 26, 353-363 [in Ukrainian].
7. Nestulia O. O., Nestulia S. I., Kononets N.V. (2020). Osnovy liderstva [Fundamentals of Leadership]: elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty mahistriv osvithnoi prohramy «Pedahohika vyshchoi shkoly» haluzi znan 01 osvita/pedahohika spetsialnosti 011 osvithni, pedahohichni nauky – an electronic manual for independent work of masters of the educational program “Pedagogy of Higher Education”, field of knowledge 01 education / pedagogy, specialty 011 educational, pedagogical sciences. Poltava: PUET. 232 p. [in Ukrainian].
8. Polishchuk O, Polishchuk O. (2021). Aksiolohichni osoblyvosti formuvannia liderskykh yakosteï u protsesi zdobuttia vyshchoi osvity [Axiological features of the formation of leadership qualities in the process of obtaining higher education]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo» – International scientific journal “Universities and Leadership”*, 1(11), 201-210 [in Ukrainian].
9. Sliusarenko O. (2016). Poniattia «lider» i «liderstvo» v suchasniï naukovi literaturi [The concepts of “leader” and “leadership” in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota – Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 2, 244-246 [in Ukrainian].
10. Shlikhtenko Yu.V. (2022). Pedahohichni aspekty formuvannia liderskoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv inozemnykh mov [Pedagogical aspects of the formation of leadership competence of future foreign language teachers]. *«Molodyi vchenyi» – “Young scientist”*, 4.1 (104.1), 72-75 [in Ukrainian].